

Noves butlles catalanes incunables, per JORDI RUBIÓ.

Poquíssimes són les que fins fa poc es conservaven en les biblioteques de la Península i fora d'ella, essent la Nacional de París la que en posseïa una col·lecció més important, entre les actes del procés de Brianda de Bardaxi (ms. esp. 80).

Darrerament, la BIBLIOTECA DE CATALUNYA va tenir la sort d'adquirir una importantíssima col·lecció de butlles incunables i gòtiques, totes elles d'una mateixa procedència, detall aquest de gran interès per a l'estudi del comerç de butlles a la nostra terra. Totes foren trobades a la més petita de les illes Balears. Moltes d'elles eren en deplorable estat de conservació, arrugades, ratades en molts indrets, i calgué sotmetre-les a una llarga i curosa restauració, que tinguérem la fortuna de poder confiar a unes mans extraordinàriament hàbils i pacients. Alguns exemplars pogueren apedaçar-se amb petits fragments d'altres butlles iguals. D'altres n'hi ha que han quedat molt incompletes, però així i tot constitueixen un preciós material d'estudi.

Avui podem dir que en butlles catalanes incunables cap altra biblioteca del món pot comparar-se ni de lluny amb la DE CATALUNYA. Haebler, en la seva *Bibliografia ibérica*, descriu unes vint-i-quatre butlles incunables de la Península, escampades en diferents col·leccions. La nostra Biblioteca en posseeix gairebé altres tantes, de les quals tres solament eren conegudes, i totes elles o són impreses en català o en terres de llengua catalana.

Això dona idea de la immensa quantitat de butlles que degueren estampar-se al segle xv, i de la gran ària de dispersió geogràfica que assoliren, inclús les que podrien semblar d'interès local més circumscrit. En una mateixa població han aparegut aplegades butlles toledanes i lleidatanes amb les de València, Barcelona, Montserrat o Mallorca. El nombre de formularis que s'imprimiren hagué d'esser fabulós. Ja ho deixaven entreveure, per altra banda, els comptes de la impremta de Montserrat. Pocs degueren esser els impressors de la Península que no es dedicaren a aquesta activitat. Pel que respecta als resultats de la nostra contribució, en Pere Posa, Nicolau Spindeler, Lope de la Roca, i fins el modest taller de Nicolau Calafat, sabem ara per primera vegada que imprimiren butlles el que fa pensar que tard o d'hora

podrem ajuntar a aquests noms i als de Vendrell, Rosenbach, Luschner, Botel i Palmar, que ja sonaven per tal concepte, els dels altres estampadors catalans.

Les butlles incunables de la nostra col·lecció es classifiquen en els següents grups, que ordeno cronològicament per la data del primer formulari que tenim de cada un:

- A. Dels confreres de la Trinitat.
- B. De Creuada i indulgències plenàries de difunts.
- C. Dels confreres de la Mercè.
- D. De l'Ordre de Sant Francesc.
- E. Del Monestir de Cadouin.
- F. Dels confreres de Montserrat.

El grup més nombrós és el *B*, seguint després *F* i *A*, amb sis i tres formularis respectivament. Els altres són cadascú representats per un de sol. Aquesta proporció és ben expressiva. Les butlles de Creuada, sortides dels centres tipogràfics més allunyats, són les més representades, el que indica el gran prestigi i extraordinària difusió d'aquell privilegi, tan popular a Espanya. Però, fora de les d'aquest grup, entre les quals la major part són filles d'impremtes castellanes, totes les altres han sortit de premses de terres de llengua catalana. Aquest detall té valor per comprendre el camí que feren els formularis d'indulgències, ja que, com hem dit, els que posseïm, tret d'un que és procedent de la Biblioteca Aguiló, foren trobats al mateix indret on en el segle *xv* havien estat utilitzats.

Aquest article el dediquem als grups *A*, *B*, *C*, *D* i *E* de les butlles incunables. Deixem per a un altre lloc¹ les montserratinas, i per a una altra ocasió l'estudi de les nombroses butlles no incunables de la nostra col·lecció. Per no esser impresa amb tipus movibles, no incloc tampoc aquí una curiosa butlla xilogràfica, datada a Mallorca en 1480, en favor de la defensa de Rodés.

En el sistema de descripció he seguit en tot el que he pogut l'exemple del Professor Konrad Haebler en el seu catàleg d'*Einblattdrucke*.² La identificació dels tipus l'he feta, també, valent-me de les taules del *Typenrepertorium*³ del mateix autor, indicant sempre la forma de la *M* i la mida en mil·límetres de deu o vint ratlles; he preferit això a reduir-me a citar el número que cada tipus rep en el *Typenrepertorium*, per a donar en forma ben clara tots els elements de comprovació de mon treball.

Sols em resta donar públicament les gràcies al Prof. Haebler per les ensenyances que d'ell he rebut, no tan solament en els seus llibres, sinó en les cartes amb les quals bondadosament contestava les meves consultes. Sense el mestratge dels pri-

1. Vegi's el meu article *Butlles incunables de Montserrat* en els *Analecta Montserratensia*, iv, pp. 263-277.

2. *Einblattdrucke des xv. Jahrhunderts*. Ein bibliographisches Verzeichnis herausgegeben von der Kommission für den gesamtatalog der Wiegendrucke. Halle, 1914 (Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten; Heft 35/36).

3. *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Halle-Leipzig, 1905-1922.

Rater Robertus guaguini decretorū doctor generalis minister toti⁹
 s sancte trinitatis. Notum facimus q̄ sanctissimus in xpo pater et
 ioster dñs Alexander papa sextus ⁊ modernus misericordia mortis.
 firmavit oia ⁊ singula privilegia eidem nostro ordini cōcessa. ⁊ signā
 Alexandrū Clemētem ⁊ Pium ordinatam. Cuius cōfratres ⁊ cōlozo
 ⁊ familia semel tantum tria regalia castelle dederint: possint sibi
 in ydoneū cōfessore qui eos absolvere possit ab omnib⁹ casib⁹ sedi apo
 stolice nō re iatis toriēs quotiēs fuerit oportunū. In reseruatīs autē semel in vita:
 etiā si talia t ppter que sedes aplice merito foret cōsulenda. Et in mortis articulo
 oim peccate suorū plenariā remissionē. Et si obierint dicti cōfratres tpe interdicto
 eccliaistica nō eis negetur sepultura: nisi nominati fuerint excoicati vel usurarij publici
 Obtrinetq̄ in festiuitatib⁹ dñi nostri iesu xpi videlz Trinitatis Circūcisionis appari
 tionis. Resurrectionis. Ascensionis. Pentecostes Sancte trinitatis. Eucaristie. Et in
 quatuor festiuitatibus virginis marie p singulos dies septem annos ⁊ septem q̄drage
 nas. Et p oēs dies octauarū tri annos ⁊ tres quadragenas. Itē ⁊ p singulos dies
 totius q̄dragesime vñū annū. Efficiuntq̄ picipes dicti confratres
 ⁊ eorū parentes oēs mortui in oīl bonis sūt ⁊ sient in eternū in tota sancta matre
 ecclesia. Et i pegrinationibus terre sancte p effusione sang⁹is dñi nostri iesu xpi con
 secrate: dispensando de votis: hierusalem i egiptiōis: castita. s exceptis. Presbiteri ⁊
 viri religiosi dictum negotiū diligēter tractātes ⁊ d bonis suis misericorditer erogā
 tes quicquid h. diuinis officijs dicere obmiserint p negligētiā p defectū librorū seu
 p infirmitatē corporū in dño absoluetur. Et q̄ deuoti in xpo p pationē nūq̄ famulāt
 scdm indultū apl. ⁊ pie erogauerūt: merito dictis indulgētijs gaudere debēt. Datū
 sub sigillo ad hoc ordinato. Anno dñi. M. cccc. xc. vii. die v mēsis p tember

Forma absolutiōis totiens quotiens

Misereatur tui ⁊ c. Dñs n̄r iesus xps ⁊ suā piissimā misericordiam te absoluat. Et ego
 auctē ipsi⁹ beatorūq̄ petri ⁊ pauli apolorū eius ⁊ auctē aplice mibi in hac pte cōmissa
 ⁊ tibi cōcessa: te absoluo ab omnib⁹ tuis peccatis cōtritis ore cōfessis ⁊ oblitis. excep
 tis casib⁹ sedi aplice reseruatīs. In nomine patris ⁊ filij ⁊ spiritus sancti Amen.

Forma absolutiōis semel in vita.

Misereatur tui ⁊ c. Dñs noster iesus xps p suā piissimā misericordiam te absol
 uat. ⁊ ego auctoritate ipsius: beatorūq̄ petri ⁊ pauli apostolorū eius ⁊ auctori
 tate apostolica mibi in hac pte cōmissa ⁊ tibi cōcessa: te absoluo ab omnib⁹ pecca
 tis tuis cōtritis ore cōfessis ⁊ oblitis: etiā sedi aplice reseruatīs ⁊ de quib⁹
 sedes apostolica merito foret cōsulerat: quantum clauēs sancte matris ecclesie se
 extendunt. In nomine patris ⁊ filij ⁊ spiritus sancti Amen.

Forma plenarie remissionis in mortis articulo

Misereatur tui ⁊ c. Dñs noster iesus xps ⁊ c. Et ego auctoritate apostolica: te absol
 uo ab omnib⁹ tuis peccatis corde cōtritis: ore cōfessis ⁊ oblitis: dando tibi plenariā
 omnium peccatorū tuorū remissionem Restituendo te statu innocentie ⁊ puritatis in
 qua eras quando baptizatus fuisti: in quantum clauēs sancte matris ecclesie se
 extendunt. In nomine patris ⁊ filij ⁊ spiritus sancti Amen.

mers, no m'hauria estat possible fer aquest treball, en el qual m'arrisco per primera volta en un terreny que no m'era familiar, i on, per tant, hauré reliscat moltes vegades

A. BUTLLES D'INDULGÈNCIES ALS CONFRARES DE LA TRINITAT

Cap butlla relativa a aquesta Ordre era coneguda, però en la nostra col·lecció n'hi ha tres d'incunables. Una d'elles és impresa a Lleida en 1480. Les altres dues foren estampades a València en 1497 i 1498. Les tres són redactades en llatí, però el formulari de les dues últimes res té que veure amb l'estampada disset anys abans.

Les descriurem per ordre cronològic

I. — Robert Guaguini, ministre i comissari de l'Ordre en la Corona d'Aragó. Butlla d'indulgències als confreres de l'Ordre. 1480. [Lleida, H. Botel.] Llatí.

Una fulla en paper, impresa per una sola cara. 162 × 92 mm. 23 ratlles. Tipus: M²⁸: 82 mm. i M²⁸: 84 mm. (aquest últim en les ratlles 1, 14, 15, 18 i 19). Caplletra lombàrdica, c. 29 × 25 mm. Segell de placa amb la creu dels Trinitaris. Firma: *Commissarius*. Exemplar defectuós, però que mercès a la restauració conserva tots els elements necessaris per a l'estudi.

R. 1: Sanctiffimus Dñs Sixtus diuina puidencia Papa quartus cõfirmait òms indulgētias fūmoz pōtificū || cõceffas ... R. 13: [·Da] tū āno dñi. m^o.cccc.lxxx.¹ die vero² R. 23, acaba: fti aut incurristi. Et restituo te sacramentis ecclie vnioni fidelī z p̄ticipationi eorundē. In nōie p̄ris z filii z sp̄s sancti.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 5-1.) Fig. 1.

El punt posat en aquesta butlla després de la data, sembla indicar que no es volgué preveure espai per a afegir-hi altres unitats. Deu esser impresa, per tant, en 1480; el nostre exemplar, però, va esser utilitzat en 1481.

La butlla dels Trinitaris és la segona en ordre cronològic de les impressions que ens són conegudes d'En Botel, i correspon a un any durant el qual no teníem testimonis de la seva activitat tipogràfica. Fóra, doncs, possible que l'estranya interrupció que s'observava entre 1479 i 1485 en la història de la impremta lleidatana, sigui deguda, en gran part almenys, a la pèrdua dels llibres per ella publicats.

Els tipus que aquí usa Botel són els mateixos del *Breviarium Ilerdense* (1479) amb la diferència que així com en aquest predomina el tipus major, en la butlla és sols excepcionalment emprat. La caplletra³ és nova i sembla de la família de les inicials lombardes usades en l'*Ordinarius Ilerdensis* (Haebler, 502).

1. Afegit a mà: I.

2. Id. id.: xxiii de Abril.

3. HAEBLER, *Typographie*, p. 19, conjectura que la manca d'inicials que s'observa en el *Breviarium* sigui deguda a que l'impressor no en tenia encara.

II. — Robert Guaguini, ministre general de l'Ordre. Butlla d'indulgències als confreres de la Trinitat. 1497. [València, Lope de la Roca.] Llatí.

Una fulla en paper, impresa per una cara. 221 × 150 mm. 42 ratlles. Tipus: M⁹⁵: 104 mm. per al text; M⁹⁶: 150 mm. en les ratlles 25, 30 i 37. Caplletra florejada (H, a): 18 × 17 mm.

R. 1: Nos frater Robertus guaguini decretorū doctor generalis minifter toti⁹ || [ordini]s fancte trinitatis ... R. 24: sub figillo ad hoc ordinato. Anno dñi .m.cccc.xc.vij. die ¹ mēfis ² R. 25: Forma abfolutionis tociens quotiens R. 30: Forma abfolutionis femel in vita. R. 37: Forma plenarie remiffionis in mortis articulo R. 42, *acaba*: dunt. In nomine patris z filii z spirituffancti Amen.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 5-2.) Fig. 2.

Aquesta butlla, impresa amb tipus usats a València per Lope de la Roca i Hagenbach, ha de pertànyer, per la data que porta, al taller del primer. Cap butlla d'ell se'ns era conservada, si bé Haebler féu ja observar³ que les estranyes marques que decoren la primera pàgina de la seva edició del Phalaris (*Bibliografía*, 547), semblen esser segells de butlles.

Res té que veure el formulari d'aquesta amb la que disset anys abans estampà a Lleida N'Enric Botel. De l'any 1498, en canvi, en coneixem un altra de relativa també als Trinitaris, quasi idèntica en quant al text, però sortida de les premses de Nicolau Spindeler, també a València. És la que descrivim a continuació.

III. — Robert Guaguini, ministre general de l'Ordre de la Trinitat. 1498. [València, Spindeler.] Llatí.

Una fulla en paper, impresa per una sola cara. 229 × 170 mm. 45 ratlles. Dos tipus: M³⁸: 99 mm. per al text; M⁸ per a les ratlles 28, 33 i 40. Caplletra florejada (H: i).

R. 1: Nos frater[Ro]bertus [guagui]ni decretorū doctor generalis minifter toti⁹ || ordinis ... R. 27: ... Datum sub figillo ad hoc ordinato Anno dñi. m.cccc.xc.viii.⁴ die⁵ || mēfis ⁶ Forma abfolutionis tociens quotiens || R. 33: Forma abfolutionis femel in vita || R. 40: Forma plenarie remiffionis in mortis articulo. || R. 45, *acaba*: ecclesie fe extendunt. In nomine patris et filii [et sp]irituffancti Amen

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 5-3.) Fig. 3.

Tampoc es coneixien butlles valencianes d'aquest impressor, però els tipus empleats en aquesta no permeten dubte sobre la seva atribució

1. *Afegit a md*: v.

2. *Id. id.*: setembris.

3. *Typographie*, p. 38; *Spanische Drucker*, p. 37.

4. *Afegit a md*, una i

5. *Id. id.*, xxvii.

6. *Id. id.*, augufti.

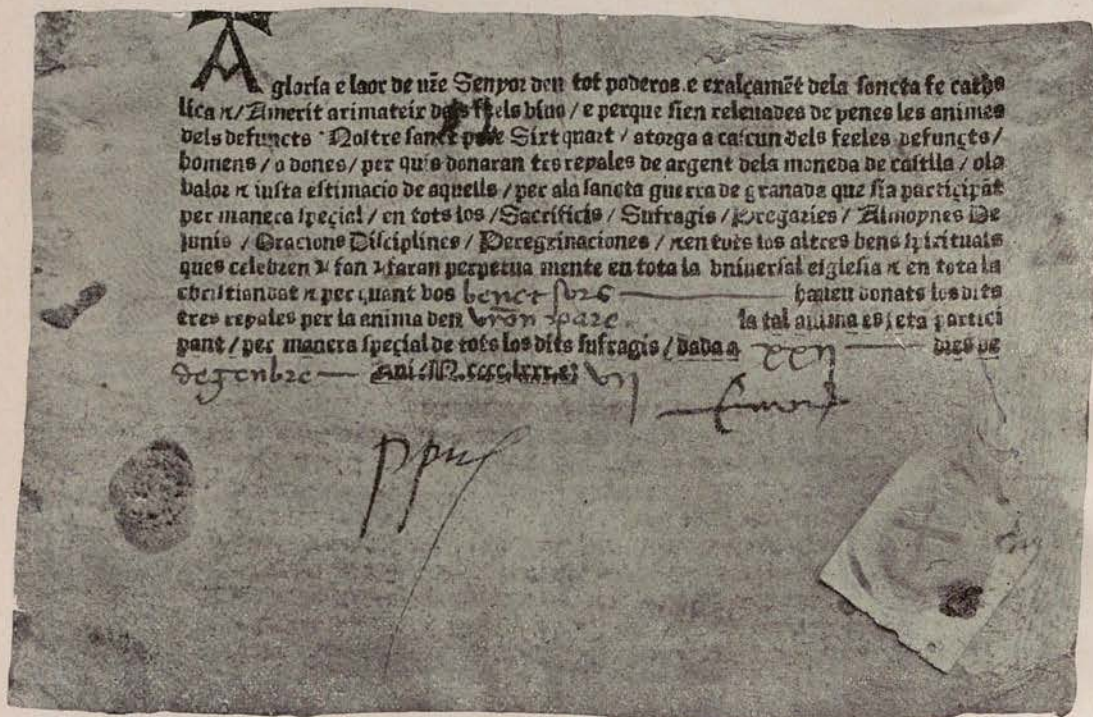

Fig. 4. — Butlla a-ii, d'indulgències de la guerra de Granada per a difunts. (Alvaro de Castro?)

p. 11

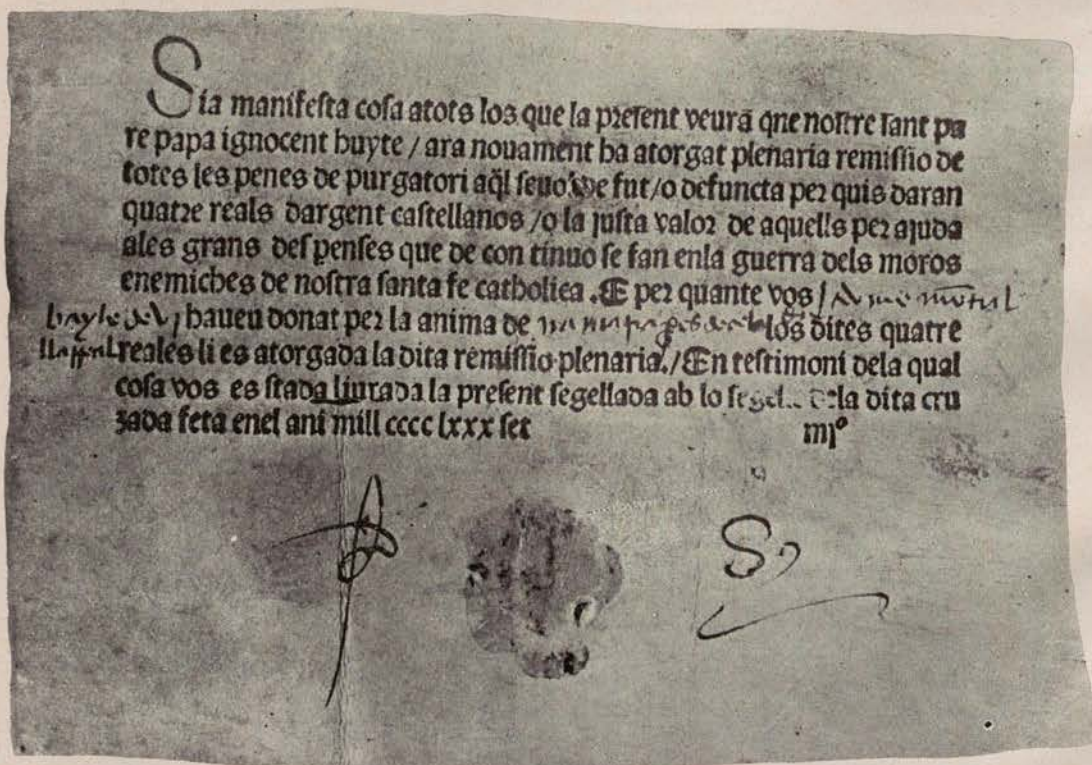

Fig. 5. — Butlla a'-i, d'indulgències de la guerra dels moros per a difunts. (A. de Castro?)

p. 12

Fóra interessant d'esbrinar el lligam que uneix aquestes dues butlles valencianes dels Trinitaris amb la lleidatana. És impossible que en l'espai de temps que les separa no se n'imprimissin més.

B. BUTLLES DE LA SANTA CREUADA

El grup més nombrós que pot observar-se dins les butlles incunables impreses a la Península és format per les de Creuada. El canonge Jaume Ripoll va ser el primer qui se'n va ocupar, en una d'aquelles erudites notes seves, tan recercades avui pels bibliòfils, en estudiar-ne una de catalana.¹ El Dr. Haebler va intentar en 1901 la sistematització de les set butlles de Creuada que coneixia, publicant-ne algunes en facsimil reduït.² Aquestes indicacions bibliogràfiques foren represes i de vegades rectificades o completades pel mateix autor en 1904 en el primer volum de la *Bibliografía ibérica del siglo xv*, i sobre tot en sa magna obra *Einblattdrucke des xv. Jahrhunderts* (Halle, 1914).³ En el segon volum de la *Bibliografía ibérica* (Leipzig, 1917), descriu en total deu butlles de Creuada.⁴ El Sr. Moliné i Brasés va publicar-ne una més de catalana,⁵ reproduïda en excel·lent facsimil en la *Bibliofilia* pel Sr. Miquel i Planas.⁶ L'Arxiu de Medinaceli en té encara una altra. La BIBLIOTECA DE CATALUNYA en posseeix deu catalanes de Creuada, vuit de les quals eren del tot desconegudes. El baró de Llauri, a València, en posseeix dues més, una d'elles inèdita, de les quals ens en proporcionà amablement fotografies el canonge Sr. Sanchis Sivera. Resulta, doncs, que avui, a les deu butlles de Creuada catalogades per Haebler, se n'hi han d'afegir onze més. D'aquestes vint-i-una butlles n'hi ha tretze de catalanes, de les quals quatre solament eren conegudes: els n.º 95 i 99 de la *Bibliografía ibérica* i les publicades pels Srs. Moliné i Brasés i Paz i Melia.

L'estudi de les butlles catalanes de Creuada no es pot fer independentment del de les castellanques, ja que en llur majoria unes i altres procedeixen d'uns mateixos centres tipogràfics, que s'ha cregut estretament relacionats amb l'arquebisbat de Tolèdol, primat d'Espanya. Haebler, en un estudi recent,⁷ estableix tres agrupaments de butlles de Creuada, caracteritzats cada un per l'ús d'uns tipus especials. Són els següents:

1. *Documento de fines del siglo xv que publica D. J. R. para ilustrar la historia de la santa Cruzada de España*. Vich, Valls, 1829.

2. *Gedruckte spanische Ablassbriefe der Inkunabelzeit* (*Zeitschrift für Bücherfreunde*, v, 59 i ss.).

3. He preferit senyalar les butlles amb la numeració que porten en la *Bibliografía ibérica* i no en aquesta obra, per tenir l'última una molt menor circulació entre nosaltres.

4. N.ºs 94, 95, 95^b, 96, 97, 97 bis, 98, 99, 100 i 101.

5. *Variante desconeguda de la butlla catalana de 1483* (*Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vi, p. 32).

6. *Butlles catalanes del xv.º segle* (*Bibliofilia*, Barcelona, i, p. 362 a).

7. *Spanische Drucker u. Verleger im 15. Jahrhundert* (*Mitteilungen des Deutsch-Südamerikanischen und Iberischen Instituts*, 1920; pp. 34 i ss.).

a) Butlles impreses per l'estampador de la de 1483 (*Bibliografia*, 97 bis), el qual usa uns tipus molt semblants, sinó idèntics, als emprats a Huete per Alvaro de Castro.

b) Butlles impreses a Tolèdol per Joan Vázquez.

c) Butlles impreses en la mateixa ciutat pel seu successor Antoni Téllez.

A aquests tres grups, d'indubtable procedència castellana, en podem afegir un altre de valencià, provinent de les premses d'En Lambert Palmart, el qual constitueix una ben extraordinària novetat, i un de mallorquí.

Demés d'això, un estudi analític del grup *a* permet destriar-hi tres classes, caracteritzada cada una per variants tipogràfiques.

A continuació detallem per separat els sumaris d'indulgències de la Creuada que figuren en la nostra col·lecció, agrupant-los segons els tipus en ells usats:

a) Tipus M⁷¹: c. 69 mm.

I. — Butlla d'indulgències de la guerra de Granada per a vius. [c. 1485-1486. A. de Castro?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una sola cara. 183 × 161 mm. 39 ratlles. M⁷¹: 20 línies = 69 mm. Caplletra lombàrdica com Haebler, *Bibliografia*, 96 i 97. Espais blancs per a noms i dates. Dues firmes autògrafes. Vestigis de dos segells de cera.

R. 1: A laor z glia de Nofre fenior deu tot poderos / e exaltacio de noſtra ita fe catholica xpiana / Nofre fat pare Sixt quart || / ab fes bulles ... R. 26: ... Dada a ¹ de ² Ani || Mcccc.lxxx^{o3} ... R. 39 acaba: als Arq̄bisbs (!) z bisbs / o altrs (!) q̄lfeuol p̄lats.⁴

(MOLINÉ BRASÉS, *Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vi, 32. Facsimil en *Bibliofilia* (Barcelona), i, 362 a.)

Formulari molt semblant a *b-III*, amb variants en el text, purament literals. Les firmes són diferents de les del grup *b* i també de les altres del grup *a*.

II. — Butlla d'indulgències de difunts de la guerra de Granada. [c. 1485-1486. A. de Castro?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. 40 × 109 mm. 12 ratlles. M⁷¹: 10 línies = 34 mm. Caplletra lombàrdica com l'anterior. Dues firmes autògrafes com les

1. Afegit a *md*: a xi.

2. *Id. id.*: Junyo.

3. *Id. id.*: vi.

4. Aquesta butlla presenta la particularitat de portar escrites en castellà les indicacions del mes i també la de la quantitat donada: *medio ducado*. En canvi, és en català el nom del donant: *bernat pujols*.

que apareixen en el grup *b*. Segell de cera a la dreta, en el qual sols s'endevina una creu, i vestigi d'haver-n'hi hagut un a l'esquerra. Espais blancs per als noms i dates.

R. I : A gloria e laor de nre Senyor deu tot poderos e exalçamēt de la fancta fe catho || lica z / A merit axi mateix ... *R. II* : ... dada a ¹ dies de ² || Ani M.cccc. lxxx.e;³

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-IV.) Fig. 4.

El formulari i les firmes d'aquesta butlla són iguals als de la butlla descrita en el n.º 96 de la *Bibliografia*, reproduïda pel mateix Haebler,⁴ el qual, si bé sense identificar el tipus d'impressió, l'inclou entre els productes del taller d'En J. Vázquez. Sense entrar en la qüestió d'atribuir-les concretament a un estampador, és evident que les butlles *a-1*, *a-11* i *Haebler 96*, són germanes pels caràcters de lletra en elles esmerçats. Corresponen a un alfabet del grup *M⁷¹* que Haebler en el *Typenrepertorium* dóna únicament a Alvarez de Castro. Tres són els alfabets que Haebler li atribueix de 70, 82 i 103 mm., respectivament, essent el primer, usat en les marginàlies del n.º 40 de la *Tipografia*, el que podem identificar amb el nostre.

A la mateixa sèrie de les butlles sortides de la impremta de l'Alvaro de Castro atribueix Haebler els n.º 97, 97 bis⁵ i 98 de la seva *Bibliografia*. Fora de la segona, no conec facsimil d'elles i no m'atreveixo a entrar en el seu estudi més que amb molt de dubte.

Haebler 97 i *97 bis* presenten, respecte de *a-1*, *a-11* i *Haebler 96*, la particularitat d'esser estampades amb dos tipus d'igual dibuix, però de cos diferent, que Haebler caracteritza com *M⁷¹* : 82 i *M⁷¹* : 70. Els formularis han d'esser molt semblants, si no són idèntics. El de *Haebler 97 bis* és el mateix de la butlla *a-1*, amb la sola diferència d'esser en castellà. La caplletra és igual en *a-1*, *a-11* i *Haebler 96*, *97* i *97 bis*.

Haebler 98, a judicar per la descripció que se'n dóna en *Einblattdrucke*, 38, és molt semblant de formulari amb una butlla que figura fotografiada en la nostra col·lecció, amb la qual formarem la secció següent:

a') Tipus *M⁷¹* : 103 mm.

1. — Butlla d'indulgències per a difunts a favor de la guerra dels moros. 1487. [A. de Castro?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. 115 × 48 mm. 10 ratlles. *M⁷¹* : 103

1. *Afegit a md* : xxij.

2. *Id. id.* : dezenbre.

3. *Id. id.* : vij.

És estesa a nom de Benet Sors, per l'ànima de son pare.

4. *Zeitschrift für Bücherfreunde*, v, p. 60.

5. Publicada en facsimil per PEDRO ROCA, *Un incunable desconocido* (*Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos*, tercera època; VII, p. 162).

mil·límetres. Firmes autògrafes diferents de les altres butlles. Vestigis d'un segell. Espais blancs per als noms i dates.

R. 1 : Sia manifesta cofa atots los que la presnt veurā qne (!) nostre fant pa || re
papa ignocent huyte / ... *R. 10* : zada feta en el ani mill cccc lxxx fet iiijo

(València, Col·lecció del Baró de Llauri.) Fig. 5.

Aquesta butlla i *Haebler* 98 són semblants de formulari i les dues porten estampada la data de 1487. La mida del tipus que li dono (M^{71} : 103 mm.) difereix de la que *Haebler* senyala : M^{71} : 82 mm.; crec que va errar-se, consultant, potser, alguna fotografia de dimensió reduïda.

Aquest mateix tipus de lletra, o molt semblant a ell, el trobem usat en la butlla de l'Arxiu de Medinaceli i en dos ratlles de la que *Haebler* inclou en el grup de les de l'estampador d'Huete Alvaro de Castro (*Bibliografia*, 99), de la qual la BIBLIOTECA en posseeix un exemplar. Amb ella formarem la secció següent.

a'') Tipus M^{71} : 103 mm.
sem. M^{71} : 71 mm.

Ha estat aquesta butlla tan reproduïda, que no caldria descriure-la novament¹; ho fem, però, per a major comoditat dels aficionats.

I. — Butlla d'indulgències per a la guerra de Granada. 1490. [Alvaro de Castro?] Català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. 133 × 141 mm. 37 ratlles. M^{71} : 71 mil·límetres; sem. M^{71} : 103 mm. en les ratlles 24 i 30. Firmes autògrafes i vestigis d'un segell. Espais en blanc per als noms i dates. Les paraules *A Gloria* gravades en abreviatura mitjançant un bloc de fusta de 16 × 29 mm., imitació del que apareix en la butlla descrita per *Haebler* en *Bibliografia*, 94.

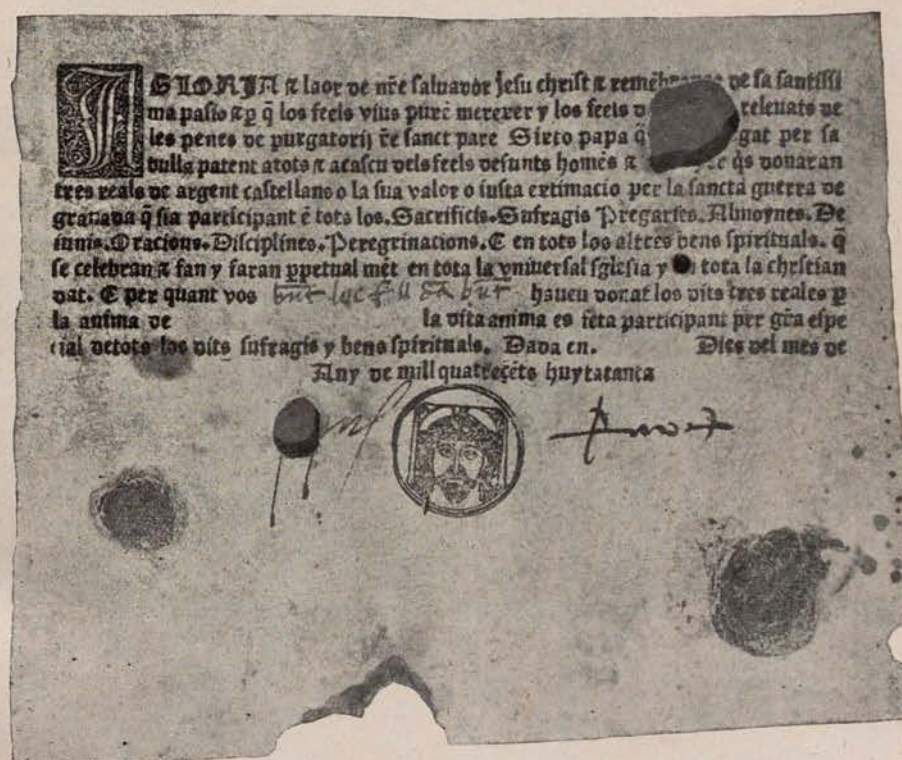
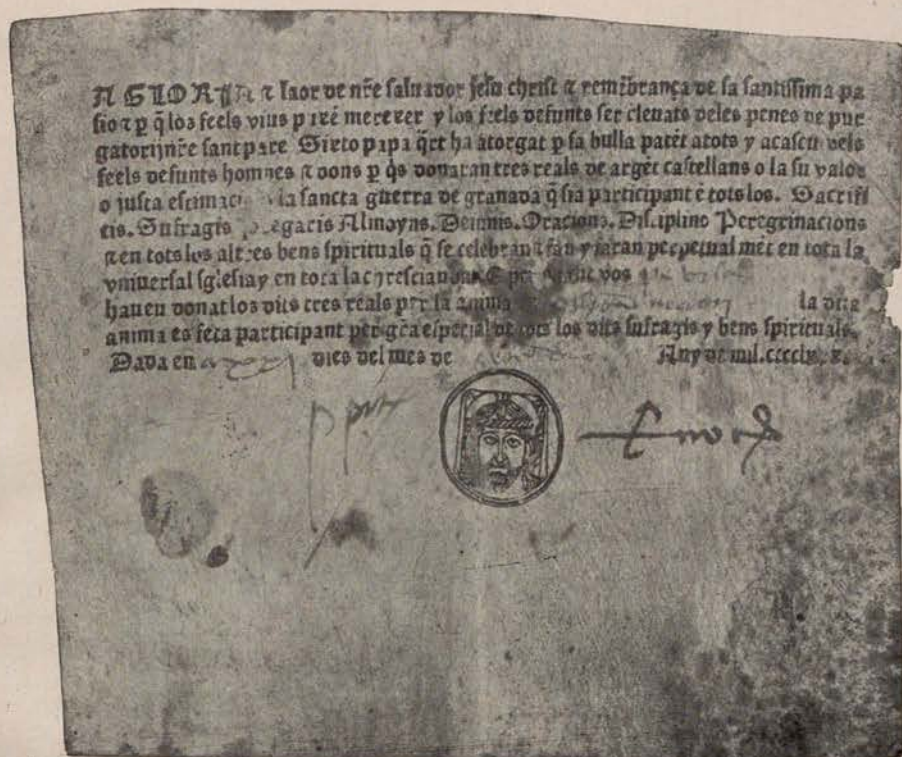
R. 1 : A GLIA e lloor de deu tot poderos z exalçamēt de nostra fanta fe catholica lo nostre molt fāt pare fīfto q̄rt p fes || buis atorga a tots ... *R. 36* : ... dada a ² dia de del || any de lxxxx

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-VII.)

En el context se cita la confirmació de la butlla de Sixte IV, feta per Innocenci VIII el 8 d'octubre de 1489. Deu esser impresa, per tant, en 1490. Dels dos tipus usats

1. HAEBLER en donà un facsímil reduït en la *Zeitschrift für Bücherfreunde* (v, p. 61). El Sr. Miquel i Planas reproduí en una perfecta fototípia l'exemplar de la nostra BIBLIOTECA (*Bibliofilia*, i, p. 366 a). En estudiar-la *Haebler* per primera vegada, sospità si era impresa a Zamora per Centenera; més tard, en la *Bibliografia*, 99, i *Einblattdrucke*, p. 39, la dóna a Alvaro de Castro (Huete); Miquel i Planas, creient que A. de Castro és impressor toledà, la judica impresa en aquesta ciutat.

2. *Afegit a md* : xxxi. octobris.

Figs. 6 i 7. — Butlles b-1 i b-11, d'indulgències de la guerra de Granada per a difunts
(Tolèdol, Vázquez?)

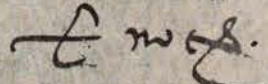
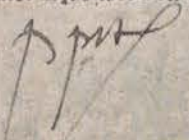
o a Roma a de guaroar casteoat 7 de entrar en religio. E pozant vos

¶ Et si quis dixerit, quod illi qui sunt in purgatorio, non habent partem in resurrectione, anathema sit.

peccato ara π en qual se vol altre tempa confessato π obliato cres obliat. Jñ.n.p.π.f.s.s.amē.

¶ Se esta oração no morrer te for referida esta graça n' al vertener a ti íde n'ela morte. E moq' quant' sobre tota lsa me

ciò tels foz refervada alos arcabifcos o bifcos o aqualo fe vol aytres prelato

p. 14

en la butlla, el més gran, que apareix en les ratlles 24 i 30, és $M^{71} : 103$, usat en $a'-i$ i per Alvaro de Castro a Huete en 1484 i 1485 (*Tipografia*, 41). El tipus més petit, en canvi, no es pot identificar, amb tot i la semblança que hi té, amb el més menut dels usats per A. de Castro. La comparació dels facsimils ho diu prou. És un caràcter més fi i apretat, un xic més alt, que no apareix senyalat en el *Typenreperatorium*.

b) Tipus $M^{13} : c. 69 \text{ mm}$

I. — Butlla de difunts per a la guerra de Granada [1483-1484. Tolèdol? Joan Vázquez?] En català

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. $56 \times 99 \text{ mm}$. 11 ratlles. $M^{13} : 10$ línies = 35 mm. Les dues primeres paraules impreses en majúscules. Gravat rodó representant la Verònica. Dues firmes autògrafes com $a-ii$. Espais blancs per als noms i dates. Vestigis de dos segells de cera.

R. I : A GLORIA ⁊ laor de nre faluador jefu chrift ⁊ remēbrança de fa fantiffima pa || fio ⁊ p q los feels ... R. II : Dada en ¹ dies del mes de ² Any de mil.cccclxxx.³

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-III.) Fig. 6.

Un altre exemplar igual figura en la nostra col·lecció, sense tenir la data expressada, però sí el nom de la persona (*dona Bartomeua*) a nom de la qual s'expedí. El baró de Llauri, a València, en posseeix un altre exemplar, a nom de *Jaume Montull balle* per a l'ànima de *na Maria Perez de Salades*, datada a Villarreal a 25 de juliol.

II. — Butlla de difunts de la guerra de Granada. [1483-1484. Tolèdol? J. Vázquez?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. $57 \times 104 \text{ mm}$. 12 ratlles. $M^{13} : 10$ línies = 35 mm. Caplletra florejada (blanc sobre negre), $15 \times 11 \text{ mm}$. La segona paraula en majúscules. Gravat i firmes com l'anterior. Espais blancs per als noms i dates. Vestigis de dos segells de cera.

R. I : A GLORIA ⁊ laor de nre faluador jefu chrift ⁊ remēbrança de fa fantiffi || ma pafio ⁊ p q los feels ... R. II : Any de mill quatercēts huytatanta (!)

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-II.) Fig. 7.

Té les dates en blanc, si bé porta el nom de la persona que féu l'almoïna (*Ber*

1. *Escrit a mà* : a xxj.

2. *Escrit a mà* : novembre.

3. Sorpren el punt que es troba a continuació de l'any, com si es volgués donar a entendre que la data ja és complida, i més encara, que cap unitat hi hagi estat afegida a mà. De totes maneres, i malgrat l'estranya coincidència en aquest punt dels tres exemplars coneguts d'aquesta butlla, no és possible que s'hagi imprès en 1480, és a dir, abans de la concessió de Sixte IV i del començament de la guerra de Granada (1482), a la qual s'al·ludeix en el text.

nat loc fill dan Benet). En canvi és en blanc el de la persona a qui s'aplicava. El formulari és idèntic a la butlla anterior.

III. — Butlla d'indulgències de la guerra de Granada, per a vius. [1483-1484. Tolèdol? J. Vázquez?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. 152 × 145 mm. 45 ratlles. M¹³: 69 mil·límetres. Caplletra com la butlla anterior. La segona paraula i la ratlla 31 en majúscules, així com la primera paraula de la 32. Espais blancs per als noms i dates. Dues firmes autògrafes com en les dues anteriors, així com també vestigis de segells.

R. 1: A GLORIA z laor de deu tot poderos z enfalçament de nre fanta fe catholica Nofre fant pare papa Sixto || quart p fes bulles ... R. 30: ... Dada ¹ Dies de ² Anyo de mill z q̄trecēts z vuytanta z.³ R. 45: cio dels fos referuada alos arçabifbes o bifbrs (!) o aquals fe vol altres prelatz

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-vi.) Fig. 8.

Formulari igual a la publicada per Pérez Pastor,⁴ però en català; ultra això, la catalana parla de la *sancta guerra quis te de fer*, mentre que en la castellana diu *que se hace*. Les firmes no difereixen de la castellana, essent idèntiques en les dues butlles que acabem de descriure. Fent-se al·lusió en el text a la concessió de Sixte IV, de 8 de març de 1483, la data de impressió d'aquesta butlla ha de situar-se entre aquesta i la tardor de 1484.

IV. — Butlla d'indulgències de la guerra de Granada per a vius. [1483-1484. Tolèdol? J. Vázquez?] En català.

Una fulla en pergamí, impresa per una cara. 144 × 148 mm. 43 ratlles. M¹³: 69 mil·límetres. Caplletra com la butlla anterior. La segona paraula, la ratlla 30 i el *Misereatur* de la 31, en majúscules. Espais en blanc per als noms i dates. Firmes autògrafes. Dos segells de placa; el de l'esquerra és un escut papal amb la llegenda «Venite benedicti patris mei».

El segell de la dreta, que es troba conservat en altres exemplars de butlles ja publicats per Haebler, el podem desxifrar gràcies a les butlles del grup *d* que descriurem més avall. És la creu amb una mena de petxines a sota cada braç i la llegenda «Fugite partes aduerses».

R. 1: A GLORIA z laor de deu tot poderos z enxalçament de nre fanta fe catholica Nre fant pare papa Sixto quart || p fes bulles ... R. 29: Dada ⁵ Dies de ⁶

1. Afegit a m^a: a xxviii j.

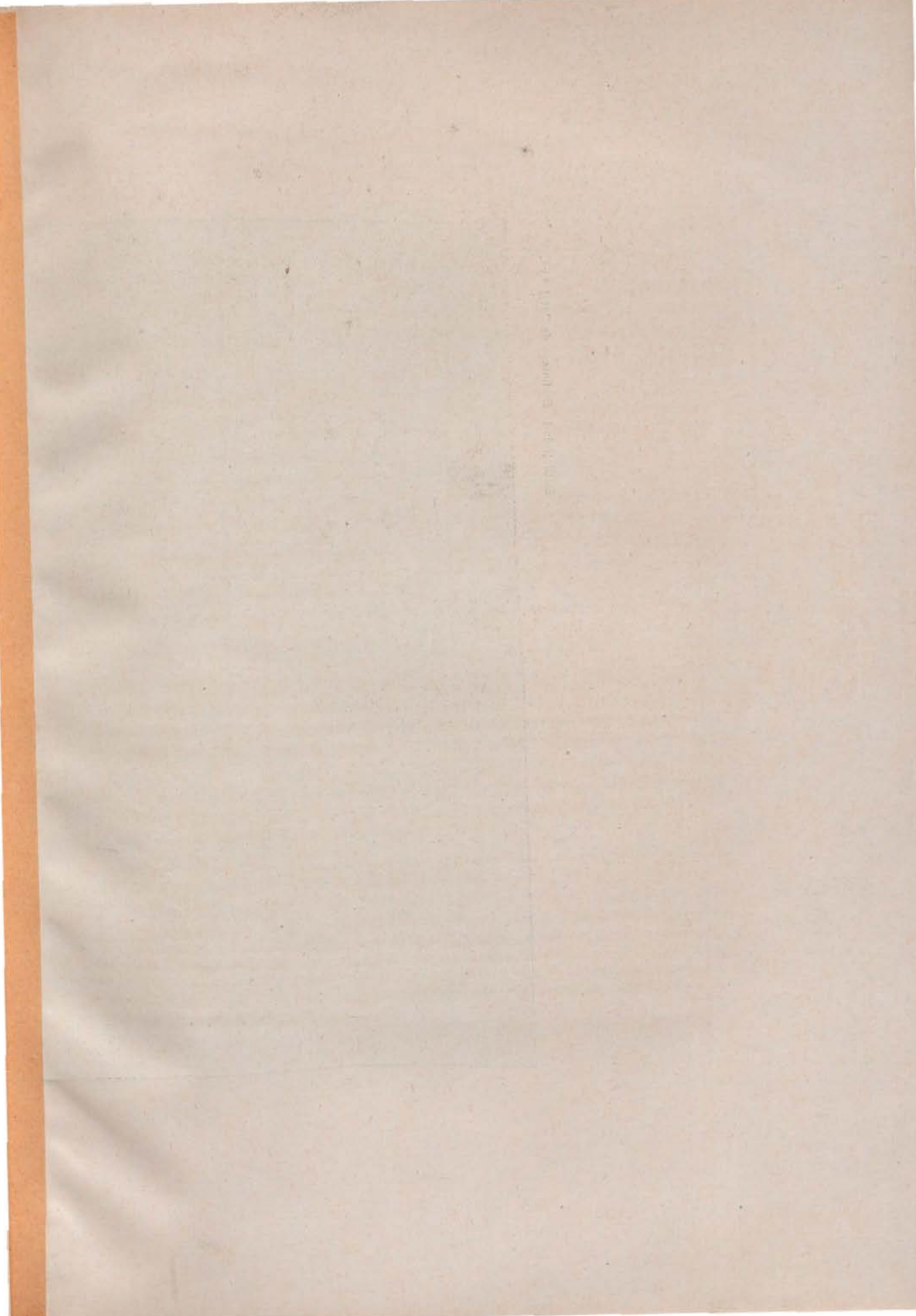
2. Id. id.: Setembre (?)

3. Id. id.: iii j.

4. *La imprenta en Toledo* (Madrid, 1887), p. 3.

5. Afegit a m^a: a iii j.

6. Id. id.: agost.

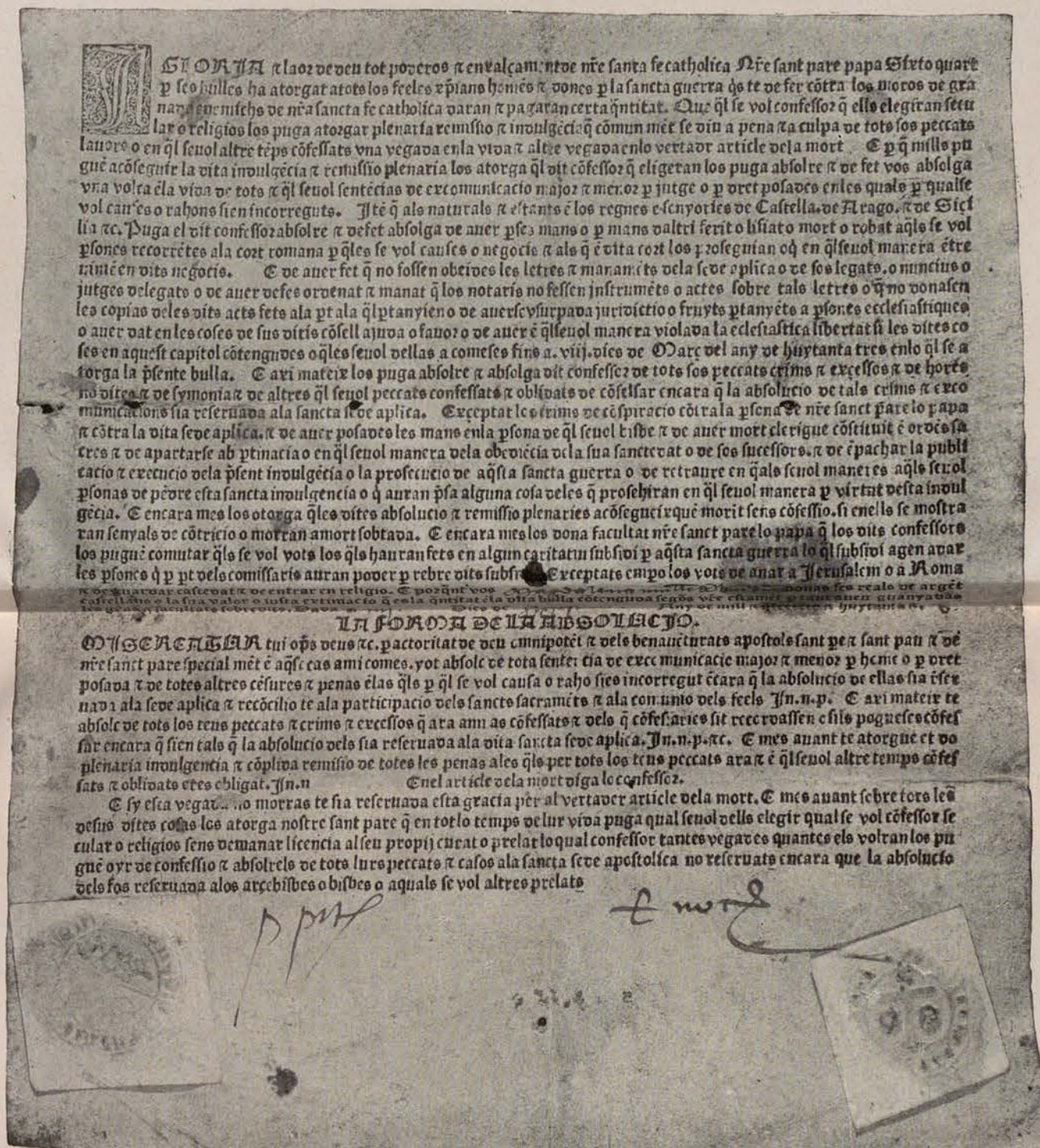
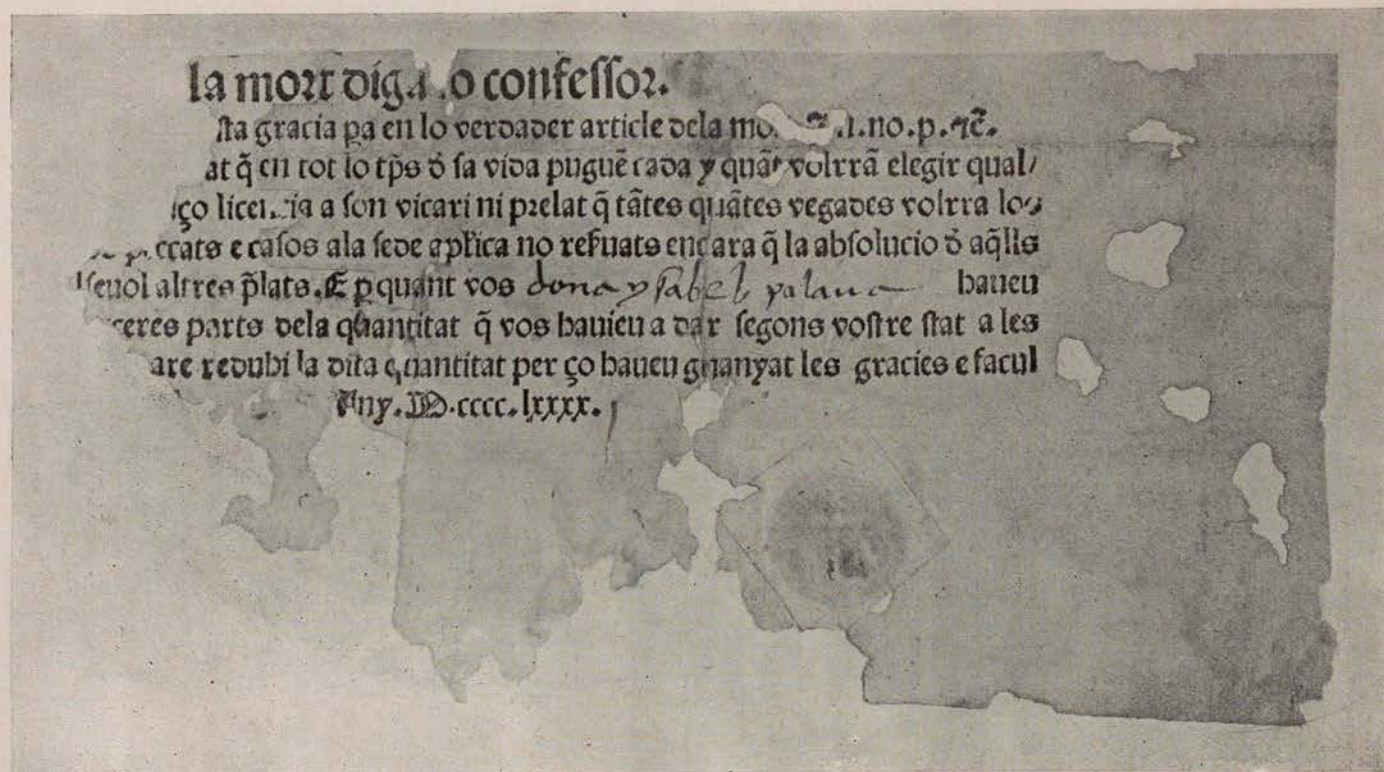

Fig. 9. — Butlla b-iv, d'indulgències de Creuada per a vius. (Tolèdol, Vázquez.)

la mort d'ig. o confessor.

Ha gracia pa en lo verdader article dela mo. .i. no. p. 7c.

at q̄ en tot lo tps d̄ sa vida puguē cada y quā volrrā elegir qual/
 iço lice. ia a son vicari ni prelat q̄ tates quātes vegades volrra lo/
 pccats e casos ala sede aplica no refuats enc ara q̄ la absolucio d̄ aq̄lla
 seuol altres plata. E pquant vos dona y fabel palau hauen
 eres parts dela q̄ quantitat q̄ vos hauen a dar segons vostre stat a les
 are redubi la dita q̄ quantitat per q̄o hauen ganyat les gracies e facul
 Any. M. cccc. lxxx.

Fig. 10. — Butlla c-1, d'indulgències de Creuada per a vius. (València, Lambert Palmart.)

Any de mill z $\bar{q}$ trecēts z huytanta z.¹ R. 43 : dels fos referuada a los arcebisbes o bisbes o aquals fe vol altres prelats

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-v.) Fig. 9.

Aquesta butlla, donada a conèixer per primera vegada pel canonge Ripoll,² és la més freqüent de les catalanes i ha estat reproduïda en facsímil reduït per Haebler (*Zeitschrift für Bücherfreunde*, v₁, p. 5), i en la mida de l'original pel Sr. Miquel i Planas (*Bibliofilia*, i, 362). Ha estat descrita per Haebler (*Bibliografía ibérica*, 95, i en el n.º 35 del seu catàleg de *Einblattdrucke*). El formulari és igual a l'anterior i les firmes iguals a totes les d'aquest grup *b* de butlles de Creuada.

Tal vegada per culpa de la reproducció fotogràfica que Haebler va utilitzar, la mida que senyala al tipus amb el qual fou impresa aquesta butlla (81, 2), no s'acorda amb la que li correspon realment, i que hem senyalat més amunt, o sigui 69 o 70 mil·límetres.

Dues butlles en castellà descriu Haebler en la *Bibliografía* (n. 94 i 95⁵) que sembla que pertanyen a aquest grup. De la primera Pérez Pastor en donà un facsímil,³ pel qual es veu la identitat que presenta de formulari amb el n.º III del nostre grup *b* de butlles de Creuada. Les firmes són també idèntiques. En canvi, el segell imprès que es veu entre elles, i que representa la Dolorosa tenint el fill mort a la falda, és un detall nou que alguns anys més tard veurem repetit en el grup de butlles atribuïdes a G. Téllez. En el text es diu de la guerra que se hace, mentre que les dues butlles anteriors parlen de la *quis te de fer*. Però aquest detall té poca importància cronològica, ja que Haebler 94 ha d'ésser impresa entre el març de 1483 i el febrer de 1484 i *b-III* entre aquella data i la tardor de l'any següent.

Haebler senyala per al seu n.º 94 de la *Bibliografía* la lletra sem. M¹³ : 81, 2, que es veu emprada en el facsímil 61 de la *Tipografía ibérica* del mateix autor. Això no ens sembla exacte. El tipus del *Conjutorium* de Ximenez de Presano és més gran que el de la butlla, si bé d'igual dibuix; en canvi, la lletra de Haebler 94 igual que les del grup *A-b* és M¹³ : 69. Vist el facsímil publicat⁴ per Haebler del seu n.º 95⁵, al qual senyala igual caràcter de lletra (sem. M¹³ : 81,2), trobem que aquest tipus és més gran en realitat que el del grup *b*; les majúscules (sobre tot les *e* i les *a*) són també diferents.

Haebler atribueix a Joan Vázquez de Tolèdol l'estampació de les butlles 94 i 95⁵ així com també la del n.º 96. Ja hem vist que aquesta última s'ha d'incloure en un altre grup, però retornant a les primeres l'atribució no és tan fàcil. M¹³ : 69 és una

1. *Afegit a mà* : v. Un altre exemplar de la mateixa butlla que figura en la nostra col·lecció porta la data 27 de març de 1486.

2. Loc. cit.

3. *La imprenta en Toledo*, loc. cit.

4. *Gesellschaft für Typenkunde*, n.º 366.

lletra no inclosa en el *Typenrepertorium*. L'impressor de la butlla de Luchente (*Haebler*, 27) usa una variant de M¹³: c. 67 mm., però que res que veure té amb la nostra; basta comparar-les. En canvi, ja hem dit que el tipus de les nostres butlles pertany a l'alfabet del *Confutatorium* (*Haebler*, *Tipografia*, 61), si bé és d'un cos més petit, que en lloc d'amidar 81,2 mm. les vint ratlles, en fa sols uns 69. De tota manera, és evident que l'estampació no tingué lloc en terres catalanes (ho diuen prou els castellanismes); és molt probable que es fes a Tolèdol, i donat que allí En Joan Vázquez usà en el *Confutatorium* un cos més gran del mateix tipus, no hi ha inconvenient en què li atribuïm, provisòriament si més no, la impressió del grup *b*

c) Tipus: sem. M⁵¹: 104 mm.
sem. M⁵⁰: 142 mm.

Tres butlles impreses amb aquests caràcters figuren en la nostra col·lecció; tenen el valor d'esser les úniques que es coneixen de les d'indulgències de la Creuada impreses en terres de llengua catalana. Procedeixen, sens dubte, del taller de l'impressor valencià Lambert Palmart, i afegeixen tres títols més a la llista de produccions conegudes d'aquest tipògraf. Una notícia que el canonge Sr. Sanchis Sivera publicà treient-la de l'Arxiu Capitular de València,¹ es refereix a la impressió de mil nou centes butlles d'indulgències que en 29 d'agost de 1489 li foren pagades pels canonges administradors dels diners de la Creuada. Segurament una almenys, de les tres butlles que seguidament descriuré, pertany a les confeccionades en aquella tongada.

I. — Butlla d'indulgències de la Creuada, per a vius. 1490. [València, Palmart.] En català.

Fragment contenint solament l'última part de la butlla, i encara en estat molt mutilat. En paper. M⁵⁰: 142 mm. en la primera ratlla. En les altres M⁵¹: 104 mm. Segell de placa de la Creuada.

R. 9: Any .M. cccc. lxxxx.²

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-xi.) Fig. 10.

Sembla esser estampada en 1490, o en 1489 per a esser utilitzada en l'any següent. En realitat la M⁵¹ d'aquesta butlla no és igual a la que en el *Typenrepertorium* s'atribueix a Palmart. La identificació, però, no és dubtosa, ja que és igual a la usada

1. BUTLLETÍ DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA, IV, p. 136. Mercès a la bondat del Sr. Sanchis Sivera, podem donar ací, sencer, el document que allí sols s'extractà:

«xxviii aug. an. m.cccc.lxxxviii. Lambertus Palmart, alamanus, stampator, firmavit apocam Francisco Corts, Vicario generali, et Johanni Pelegrini, canonicis, administratoribus pecuniarum indulgentie absentibus, de octoginta tribus solidis, quatuor denariis sibi debitis ratione mille nongentorum cartarum indulgentie. Renuntians etc.» (Protocol de Jaume Esteve, n.º 3,685.)

2. *Afegit a md*: 1.

gloriosa e laor de deu tot poderos nostre sanct pare papa innocent. viij. ab ses bulles
 ha atorgat atots los fahs crestians benense dones qui p redificar e reparar lo
 monestir e spital dela gloriola verge maria de cadouin del orde de sct bernat de si
 stell en lo bisbat de sarlat en lo regne de fransa en lo qual reio sct suari en q ihesu
 crist nostre redemptor sct embolcat en lo sagrat sepulcre ab grã honore e reuerencia
 es regute guardat: a on ha grã multitud de ges casun any en lo segon diumenge
 apres pascha de resurreccio: en la festa de penibecoste: en lo dia dela natiuitat dela
 gloriosa verge maria: e los dos dies apres següets acostumã anar p ventre aquell cõ en cascuna dels
 dites festes e dies se acostumã mostrar publicamẽt. e p tãt qui de aquesta sãta confraternitat e sct
 voldra. xij. diners pagãt. lo sãt pare los atorga de gracia special que purẽ elegir cõfessor cler que o
 religios qls pugua absolre vnavegada en la vida de tots los casos ala sede apostolica resuats excep
 tat offensa de ecclesiastica libertat violacio de entredit p la dita sede imposat. de crim de heretigia e
 de qual seuol offensa psonal inobediencia e rebellio o pspiracio la psona o stat del romano pontifice o
 dela sua sede aplicia. falsedat de lretres. supplicacions: e comunions apostoliques. inuasions: occupaci
 ons e destruccions de les terres e alia sãta romana esglesia mediantment o immediata subiectes
 mort de pñeres offesa psonal de laltre prelat. inuasio de pñeres de qual seuol altres anants o
 venits de roma e ha aquella vita e portants. phibicio de velu. de causes ala dita cort romana
 o mutilacio o batiment dels ques seguerẽ en aquelles causes. dels qui portẽ e mes e altres coses phi
 bides a terra de infels. de imposicio d nonells carrechoreals o psonals ales esglesies o ecclesiasticos
 o altres pñones. usurpacio de iurisdiccio e fruyts ha aquells ptayets simonia p hauer ordẽs o benefi
 cis. dels altres casos q no son reseruats ala dita sede rãtesvoltes cõ fa monestir. e en lo article dela
 mort de tots los casos ala dita sede resuats a pena e culpa plenariamẽt e q en tẽps de entredit pu
 guẽ hauer ecclesiastica sepultura. e mes atorgue nre sãt pare als pñeres cõt anys e cõt grãtenes
 de pñerempo pagant. v. diners de aquella terra casu any. e p quãt vos *beatus mazona*
 haueu pagada la sobredita quãritat en testimoni de veritat vos donam ca oresent carta sagellada ab
 lo sagell del dit monestir. dada en lany. *M. CCCC. lxxx.*

Forma absolutionis in vita et in morte

Discretus tui r̄c. yo p la autoritat de deu oipotent: e dels ben venturats sanct pe e sãt pan e de nre
 sanct pare papa innocent. viij. am̄ comesa e atu atorgada te *et* de tota sentencia de excomunica
 cio maior: o menor atu imposada a iure vel ab hõie si incorregut eres encara que la absolucio de ella
 al papa fos reseruada. e restituesch te ala pñicipacio dels sãnts sacraments: e ala comunio dels fahs
 cristians: e aximateix te absolch de tots tos peccats: e crims q am̄ has confessats: e cõfessaries si ata
 memoria redubien et do plenaria remissio: e indulgencia de tots tos peccats et torne en aquella in
 nocencia in que eres quãt foies bateiat: tant quãt les claus de santa mare esglesia se estenẽ In nomie
 patris et filij r̄c. E si de aquesta malaltia morras la presẽt absolucio te sia reseruada p al darre
 article dela mort.

Coneguda cosa sia a tots los que la present veuran que nostre molt sanct pare
 innocent buyte modern ha porrogat y de nou atorgat la sancta creuada ab totes ses indulgencies plenaries p. en vida
 y en mort e jubileu e aximateix ab lo cōfessional pa cada regada que volran cōfessar d tots e qualseuol peccat. Excep
 to alguns dels cassos dels quals ala sancta sede aplica son refuato. E vol q les psones q ja la hauran presa la puen
 guanyar altra e altres regades donat p cada regada en terc dela quantitat q la primera regada hauran donat. E quant
 vos *Jauiera mltz de bur canals* hauer donat dos reals d'argent castellans q es lo terc d. a quantitat q p. ramet donatcu
 hauer guanyat les dites indulgencies. En se del qual se vos dona esta cedula autentica feta a *en mers 1493*

Fig. 11. — Butlla c-ii, d'indulgències per a vius de la pròrroga de la Creuada. (València, Palmart.)

Coneguda cosa sia a tots los que la present
 ventur... it far et pare innocēt buyte modern ha porrogat
 y de nou atorgat. Antea cruada ab totes ses indulgēcies plena-
 ries pa en vida y en n... e iubilē e a rimateix ad lo confessional
 pa cada vegada ques volian cōfessat de tota e qualsenol peccats
 Excepto alguns dels assos als quals ala scā sedr aplica son re-
 fuats. E vol q̄ les piones q̄ ja la hauran p̄sa la p̄nauen guanyar
 altra e altres veges donat p̄ cada vegada un terc de la quantitat
 q̄ la p̄mera vegada hauran donat. E p̄quāt vos dona y p̄p̄-
 bauer donat cinch lo... tre dīe q̄ es lo terç de la quantitat q̄ p̄mera
 mēt donaren hauer guanyat les dīes indulgēcies. En se del qual
 se vos don... esta cedula auten... ra. S. ra a v m

p. 17

Coneguda cosa sia a tots los que la present vuran com lo nre
 mōt sant pare alexam deserro atorga plenaria remissō de tots
 es penes de purgatori a qualsse vulla defūto o defūta p̄ quis donaran
 i p̄cells d'ajem. Et elans ol valor daq̄ls per ajuda ales ḡ is des
 rola guerra q̄l Rey e Reyna nros senyors volen fer nra los
 ap̄ls f̄s ḡes de africa enem̄chs della nra scāse catholica
 m̄ vos... donaren... na... p̄os los dīes dos
 ls q̄ es... at en la dita bulla posada... orada la dita f̄e
 n plenar... del qual se dona esta scoda la cellada ab lo sajel dela
 cruada feta... dies de... de noventa e finesa nre

Sa

Fig. 12 (superior). — Butlla c-III, d'indulgēcies per a vius de la pròrroga de la Creuada. (València, Palmart.)

Fig. 13 (inferior). — Butlla d-1, d'indulgēcies de la Creuada d'Àfrica per a difunts. (Tolèdol, Téllez.)

p. 18

per ell en la *Sentencia donada per lo rey En Jacme* (BUTLLETÍ DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA, II, 154-155), de la qual posseeix la nostra BIBLIOTECA l'únic exemplar conegut.

II. — Butlla d'indulgències per a vius de la pròrroga de la Creuada per Innocenci VIII. [València, Palmart.] En català.

Una fulla en paper, allargada, impresa per una cara. 35 × 200 mm. 7 ratlles. La primera sem. M⁵⁰ : 142 mm. Les altres : M⁵¹ : 104 mm. A l'esquerra, segell imprès de la Creuada amb la llegenda « ✠ Fvgite. Partes. Adverse. ». Espais en blanc per al nom i dates.

R. 1 : Coneguda cofa fia a tots los que la prefent veuran que noftre molt fanct pare || jnnocent huyte modern ... R. 7 : ... En fe del qual fe vos dona esta cedula autentica feta a ¹

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-x.) Fig. 11.

En aquesta butlla es deixà totalment en blanc la data, com si es preveiés per a molts anys la seva utilització. Crida l'atenció el que no s'al·ludeixi en el text a la guerra de Granada. Si això fos degut a què ja era terminada, la impressió hauria de situar-se entre el mes de gener de 1492 i la fi del pontificat d'Innocenci VIII.

III. — Butlla d'indulgències de la pròrroga de la Creuada per Innocenci VIII, per a vius. [València, Palmart.] En català.

Una fulla en paper, impresa per una cara. 60 × 109 mm. 12 ratlles. sem. M⁵⁰ : 142 mm., la primera ratlla; M⁵¹ : 104 mm., les altres. Vestigi d'una firma. A l'esquerra segell imprès de la Creuada, amb la llegenda « ✠ Fvgite. Partes. Adverse. ». A la dreta el mateix segell, però de placa. Espais blancs per als noms i dates.

R. 1 : Coneguda cofa fia a tots los que la prefent || veuran ... R. 12 : fe vos dona esta cedula autentica. Feta a ²

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-ix.) Fig. 12.

Desgraciadament la butlla està mutilada en l'indret on s'hi escrigué la data, essent totalment il·legible l'any en què fou estesa. El seu formulari, però, és idèntic al de c-II, amb la sola diferència de la quantitat donada. En aquesta era sols de cinc sous, quatre diners, i en l'altre dos rals castellans; es veu, doncs, que són formularis per a dues diverses categories de persones, però probablement foren impresos a curta distància l'un de l'altre.

1. Afegit a mà : xxiiij. de mars 1493.

2. Escrit a mà : xiii (segueixen vestigis d'altres lletres que contindrien la indicació del mes i l'any).

d) Tipus M⁵⁰:98,9

D'aquesta lletra, usada a Tolèdol per l'Antonio Téllez, descriu Haebler¹ dues butlles en castellà, una de viu i altra de difunts, reproduïdes per ell mateix en facsimil reduït en la *Zeitschrift für Bücherfreunde* (v₁, p. 60 i 64).

La nostra col·lecció en conserva una de catalana, impresa en iguals tipus, el mateix any 1495 i amb idèntic formulari que *Haebler 101*, la qual descrivim a continuació:

I. — Butlla d'indulgències atorgades per Alexandre VI per a la creuada d'Àfrica. 1495. [Tolèdol, Téllez.] En català.

Una fulla en paper, impresa per una cara. 46 × 121 mm. 10 ratlles. M⁵⁰: 98,9 mil·límetres. Capital florejada, blanc sobre fons negre, 12 × 11 mm. Espais blancs per als noms, dies i mes. La data de l'any és impresa, però amb una errada sorprenent en la unitat, atribuïble potser a la ignorància per l'impressor de la nostra llengua; són, en efecte, abundosíssims els castellanismes. L'exemplar està molt mutilat, sobretot en la part inferior, però es veu que les firmes i segells d'autenticació que duia eren absolutament idèntics a *Haebler 101*.

R. 1 : Coneguda cofa fia atots los que la present veuran com lo nre || molt fant pare ... R. 10 : ... feta ² dies de de norenta z fines (!) any.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-VIII.) Fig. 13.

Resumint els resultats de les anteriors descripcions, la primera observació que s'acut és el veure confirmada, amb l'aparició de les butlles de Palmart, la suposició de K. Haebler³ de què el privilegi d'impressió de les butlles de Creuada no va quedar gaire temps exclusiu d'un sol lloc. No és de la meua competència estudiar l'organització de la indulgència de la Creuada, però és indubtable que si bé els centres tipogràfics toledans foren els que s'ocuparen principalment en la impressió dels formularis, els administradors de la butlla en altres poblacions n'utilitzaren també de vegades de sortits de les premses de la localitat, com ocorregué a València.

De difícil solució és el problema cronològic,⁴ és a dir, l'establir la successió dels anys de publicació d'aquestes butlles i fixar sense dubtes els tallers d'on algunes procedeixen. La data més antiga que tenim de la història de la Creuada és la butlla de Sixte IV de 23 de març de 1483. El primer formulari imprès, avui conegut, és el descrit en *Haebler 97 bis*, imprès abans del 17 d'abril de 1483. El seu estampador usà un tipus que apareix en les impressions d'Alvaro de Castro a Huete (grup a).

1. *Bibliografía*, n.º 100 i 101.

2. *Afegit a md* : xxij

3. *Zeitschrift für Bücherfreunde*, v, p. 62. *Spanische Drucker u. Verleger*, loc. cit., p. 35.

4. És de totes maneres molt encertat el resum que fa Haebler de la història de les butlles peninsulars de Creuada en el seu article ja citat *Spanische Drucker*, pp. 34-35.

La butlla *Haebler* 97 del mateix grup, si no correspon també a l'any de 1483, no pot ésser posterior al març de 1484, ja que l'exemplar conservat fou expedit el dia 27. *Haebler* 96, a-ii i la butlla publicada per Moliné (a-i), formen una altra tongada que es caracteritza per ésser impresa amb un mateix cos de lletra, i és un poc posterior a les dues primeres, però sempre anterior a 1486.

Paral·lelament a l'estampació dels primers formularis del grup *a*, s'imprimiren butlles en un altre taller el qual usava un material semblant de dibuix, però de cos més petit que el que apareix en les estampacions de Joan Vázquez a Tolèdol (grup *b*). Les que hem senyalat (*b-i*, *b-ii*, *b-iii*, *b-iv*, i *Haebler* 94) deuen correspondre als anys 1483-1484. Al de 1486 pertoca *Haebler* 95⁵, que és la butlla més moderna que co-neixem del grup *b*.

L'activitat del taller de l'altre fou més perllongada. Usant un tipus de cos més gran que l'emprat en el grup *a*, hem aplegat *a'-i* i *Haebler* 98, datades l'any 1487. Finalment, de l'any 1490 tenim *a''-i*, impresa amb el mateix tipus de *a'* i amb un altre de molt semblant al del grup *a*, però més estret i alt.

El grup *c* de Palmart i el *d* de Téllez, dels anys 1490 (?) i 1495, respectivament, no presenten cap dificultat en sa seriació.

e) Tipus M⁵⁸: 10 lín. = 45 mm.

Vull senyalar, finalment, una butlla d'indulgència plenària per a difunts, la qual, encara que en el text no digui que fos concedida per la Creuada, fa referència a la concessió de Sixte IV prorrogada per Innocenci VIII, i, per tant, no desentonarà en aquest grup.

És impresa per l'impressor mallorquí Nicolau Calafat, del qual sols se'n conservaven dues produccions, d'extraordinària raresa les dues. Aquest descobriment fa pensar que si a un petit estampador com aquest li fou encomanada la impressió de formularis de butlles d'indulgències, segurament tots els tallers de la Península en degueren produir. És natural, però, que l'ús a què els sumaris es destinaven, els quals, com avui es fa, solien enterrar-se amb els difunts, hagi tingut per resultat la desaparició de quasi tots ells.

La butlla que ens ocupa es refereix a una concessió d'Innocenci VIII, el qual, ultra les gràcies concedides per Sixte IV a les ànimes del Purgatori en sufragi de les quals es donessin tres rals castellans, atorgà indulgència plenària a tota ànima per la qual es donessin quatre rals en via de sufragi.

El formulari és diferent de tots els que hem descrit, i degué ésser imprès cap a 1485. No porta firmes; l'única senyal d'autenticació que presenta és un segell de placa amb una creu de dos braços, que recorda els segells de la Creuada que hem vist en els altres formularis. Donem-ne la descripció:

I. — Butlla d'indulgències plenàries de difunts. [1485. Mallorca, Calafat.] Catalana.

Una fulla de paper, impresa per una sola cara. 60 × 91 mm. 14 ratlles. M^{ss}: 10 línies. 45 mm. Espais blancs per als noms i dates. Segell de placa en la part inferior.

R. 1: Lo nostre fact pare Innocent vuyte vltra les grās e || indulgēcias atorgades ...
R. 13: ... dade a ¹ || dies de ² any .m.cccc.lxxxv ³

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 2-xii.) Fig. 14.

C. BUTLLES DE L'ORDRE DE LA MERCÈ

Eren les més antigues conegudes impreses a la Península. Avui pot posar-se al seu costat la que Botel imprimí per als Trinitaris i publiquem en aquest article. Haebler descrigué tres butlles de la Mercè⁴ dels anys 1480, 1481 i 1482, les quals atribueix respectivament,⁵ a En Mateu Vendrell, a l'impressor saragossà del Turrecremata i a un estampador de Valladolid.

Completa el variat mapa tipogràfic d'aquestes butlles, la que es descriu ara, impresa a Mallorca per Nicolau Calafat. El seu formulari presenta evidents diferències respecte de la butlla castellana de la Mercè de 1482; no l'he pogut comparar amb les altres per no disposar-ne de fotografies. El text de la nostra, però, és tan poc característic, que no crec pugui diferir essencialment de les altres.

No tinc dubtes respecte de l'atribució a l'impressor, malgrat que Haebler senyala al tipus per ell usat la mida de 92 mm. i, en canvi, en la butlla n'amida prop de 90.

Més difícil és la qüestió de la data. Porta impresa la de m.cccc.lxxx, i després de l'última x i abans del punt s'hi deixà espai a completar l'any. Per altra banda, l'al·lusió que es fa en el text a Innocenci VIII, la localitza entre els anys 1484-1492. Les dues úniques obres datades, que Haebler cita de Calafat, corresponen, respectivament, als anys 1485 i 1487. L'altra butlla que descrivim de Calafat, deu ser de l'any 1485. Però un document exhumat pel Sr. Gabriel Llabés⁶ ens demostra que en 1489 s'ocupava encara de negocis d'impremta. No hi ha, per tant, cap inconvenient en què correspongui a aquest any o als immediatament anteriors.

I. — Butlla de la Mercè. [1485-1490? Mallorca, Calafat.] En llatí.

Una fulla impresa per una sola cara. 245 × 282 mm. 27 ratlles. Tipus: M^{ss}: 90 mil·límetres. Capital lombàrdica. Segell de l'Ordre en negre.

R. 1: Sixt^o diuina puidētia papa miii^o. pfirmavit z de nouo pceffit os idulgētias

1. Afegit a md: xx.

2. Id. id.: brill.

3. Id. id.: iij.

4. Zeitschrift für Bücherfreunde, v, pp. 10 i 11.

5. Bibliografía Ibérica, pp. 102, 103 i 104.

6. Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana, xviii, p. 275.

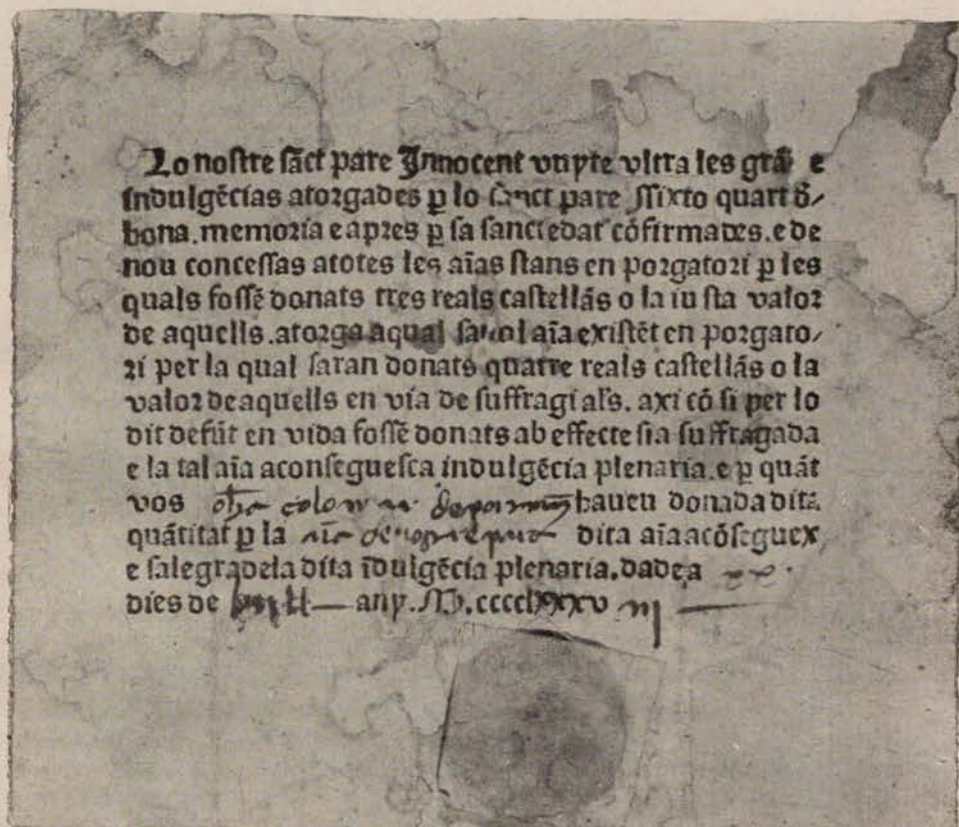

Fig. 14. — Butlla e-i, d'indulgència plenària per a difunts. (Mallorca, Calafat.)

[illegible]

forma absolutionis in ista
 Missa est ut et dñs nŕ iŕs xps p sua piŕissima miŕicordia absoluat ego auctoritate ipŕs
 et auctoritate publica in hoc michi ŕmissa et tibi concessa absoluo te a ŕŕis peccatis tuis corpe stricis et
 ore clausis et etiã obliŕis et ŕedi aplice nŕe reŕervatis In noŕe pŕs. f. r. f. Amen

forma absolutionis in mortis articulo

Misereatur et dominus noster iesus christus etc. Et ego auctoritate ipsius et auctoritate apostolica in hoc michi commissam et tibi concessam te absolvo plenarie ab omnibus peccatis tuis et a penis in purgatorio tibi debitibus et relictis et illi innocencie in qua eras quando suscepisti baptismum In nomine patris et filii et spiritus sancti Amen.

Fig. 15. — Butlla C-1, d'indulgències als confreres de la Mercè. (Mallorca, Calafat.)

p fuos p̄decef || fores ordini ... R. 19 : ... et datū sub sigillo p̄fati ordinis āno. M.cccclxxx .
R. 27, *acaba* : ...quādo fucepifti baptifma In noīe pris z f. z f. f. Amen.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 1-1.) Fig. 15.

D. BUTLLA DE L'ORDRE DE SANT FRANCESC

No sé que se'n conegués cap d'impresa a la Península. De l'estranger se'n citen mitja dotzena en el catàleg de *Einblattdrucke* del Prof. Haebler. Això fa més interessant el descobriment de la butlla de privilegis a l'Ordre i als seus benefactors que descrivim seguidament. És impresa, a judicar pels tipus d'impremta, per En Pere Posa, i presenta la particularitat, molt poc freqüent en els formularis d'indulgència, de tenir completa la data i expressat el lloc d'expedició.

I. — Butlla d'indulgències en favor de l'Ordre de Sant Francesc. Barcelona, 1489.
[P. Posa.] En llatí.

Una fulla de paper, impresa per una cara. 98 × 162 mm. 26 ratlles. Tipus: M⁴² : 72 mm. en el text. M⁵¹ : 150 mm. en la ratlla 20. Caplletres lombardes (H : d). Espai blanc per al nom del donant. Al verso, segell de placa de l'Ordre. En acabar el text imprès, s'afegí a mà la clàusula estenent les indulgències a les ànimes de tots els passats de la donant : *per ella e per les animas de tots sos passats faels defunts a qui es tanguda e obligada.*

R. 1 : nouerint vniuerfi et finguli p̄fentes litteras īspecturi : q̄ scīssim⁹ ī xpō p̄r z dñs n̄r Sixt⁹ diuina p̄uidētia Papa. 4⁹. p̄firmavit || z app̄bavit oēs ... R. 19 : scī Frāncisci. Datum Barchne. xxij. Marcij. M.cccc.lxxxviii⁹. Traditurq̄ prenomatis ī fignum veritatis. Et ita hanc damus. R. 26, *acaba* : ... In nomine patris z filij z sp̄ūsancti Amen.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 6-1.) Fig. 16.

E. BUTLLA A FAVOR DEL MONESTIR DE CADOUIN

D'en Botel sols se'n descriuen dues butlles en la *Bibliografia* de Haebler (III, i 433₃). La primera, referent al monestir francès de Cadouin (Dordogne), correspon a l'any 1491; és impresa en català i no sabem avui on ha anat a raure.* La segona, també catalana, és una concessió d'indulgències a benefici de la restauració de la Seu de Lleida. Correspon a l'any 1498, i després d'haver estat molts anys perduda, n'hem vist descrit un exemplar en el catàleg 402 de la llibreria anglesa Maggs Brothers, al n.º 653^b.

* Va ser descrita i publicada en facsimil per JIMÉNEZ CATALÁN, *Bibliografia ilerdense*, 1912; pàgina 59, lám. x.

Més amunt hem descrit una altra butlla de Botel, en favor dels confreres de l'Ordre de la Trinitat. Els mateixos Srs. Maggs Brothers anuncien, al n.º 653ª del catàleg esmentat, una butlla germana de *Haebler* 433³, inèdita i desconeguda, que atribueixen també a Botel, si bé sense estudiar-ne la lletreria.

A aquestes quatre butlles lleidatanes de Botel, en podem afegir ara una cinquena, que descrivim a continuació:

I. — Butlla d'indulgències en favor del monestir de Cadouin (Codony), 1490. [Lleida, Botel.] En català.

Una fulla en paper, impresa per una sola cara. 159 × 156 mm. 36 ratlles. Dos tipus : M⁵⁰ : 84 mm.; sem. M⁵⁰ : 150 mm. Capital florejada, negre, sobre fons blanc, (H : a) 29 × 27 mm. Segell de placa en la part inferior, amb l'escut del monestir.

R. 1 : A gloria e laor de deu tot poderos nostre fanct pare papa innocēt. viij. ab fes bulles || ha atorgat ... R. 26 : lo sagell del dit moneftir. dada en lany .M.CCCC.lxxxx. R. 36, acaba : article de la mort.

(BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Bu. 4-1.) Fig. 17.

El formulari d'aquesta butlla és igual del tot al de *Haebler* III₄, i és anterior a ella sols un any cronològicament. Els tipus emprats no són iguals. La caplletra de la butlla de 1490 és igual a les que apareixen en tantes impressions de Botel a partir de 1485. En la de 1491 fou substituïda per les armes del papa Innocenci VIII.

Addició al grup B a'.

En l'Arxiu ducal de Medinaceli figura una butlla catalana de Creuada que ha estat reproduïda en facsímil (no sé si d'igual mida que l'original) en el llibre *Archivo y Biblioteca de Medinaceli. Series de sus principales documentos. I. Histórica*. Publicadas por A. Paz y Melia. (Madrid, 1915; lám. 15.ª). És una concessió per a les persones que ja l'havien presa una vegada, i porta estampada la data de 1490. El text és molt descuidat i ple de castellanismes. La lletra sembla igual a a'-i i el formulari recorda *Haebler* 98. Té nou ratlles.

R. 1 : Coneguda cofa fia a tots los q̄ la p̄ient veurā q̄ el nfotre (!) molt fāt || pare ... R. 9 : de notanta.*

* Afegit a md : xviii. de febrer.

TAULA

A. — Butlles per als confreres de la Trinitat.

- I. Lleida, H. Botel, 1480.
- II. València, Lope de la Roca, 1497.
- III. València, Spindeler, 1498.

B. — Butlles de la Santa Creuada.

- a) I. Huete?, A. de Castro?, c. 1485-86.
- II. » » »
- a') I. » » 1487.
- a'') I. » ? » ? c. 1490.
- b) I. Tolèdol? Vázquez? 1483-84.
- II. » » »
- III. » » »
- IV. » » »
- c) I. València, Palmart, c. 1490.
- II. » » »
- III. » » »
- d) I. Tolèdol, Téllez, 1495.
- e) I. Mallorca, Calafat, c. 1485.

C. — Butlles de l'Ordre de la Mercè.

- I. Mallorca, Calafat, 1485-1490?

D. — Butlles de l'Ordre de Sant Francesc

- I. Barcelona, Posa, 1489.

E — Butlles del monestir de Cadouin.

- I. Lleida, Botel, 1490.

ÍNDIX D'IMPRESSORS

- Botel, A-I i E-I.
- Calafat, B e)-I i C-I
- Castro, B a)-I-II; B a')-I i B a'')-I.
- Lope de la Roca, A-II.
- Palmart, B c)-I, II, III.
- Posa, D-I.
- Spindeler, A-III.
- Téllez, B d)-I.
- Vázquez?, B b)-I, II, III, IV.